

Житомирщина — перлина Полісся

Андрій Івченко
канд. геогр. наук,
ст. наук. співр.
Інституту географії
НАН України

Житомирщина — одна з найстаріших областей Північної України. Її терени розділені природою навпіл. Північна частина області вкрита сосново-березовими лісами і подекуди болотами. Це — **Поліська низовина** [1]. Саме з нею найчастіше асоціюється природниче лице краю. Хоча в південній частині Житомирщини надзвичайно мальовничі **річки Случ і Терерів** [2], прорізуючи давні кристалічні породи, створюють невимовної краси ландшафти, які не гірше презентують Житомирщину на розмаїтній мапі України.

Перші поселення на території нинішньої Житомирщини з'явилися у ранньому палеоліті. Важається, що на початку нашої ери слов'янські племена вже заселяли всю сучасну територію області, а до VII—VIII ст. формується східнослов'янське плем'я древлян, яке згодом створило окреме князівство. Наприкінці IX ст. це плем'я скорив і обклав даниною київський князь Олег, а наступні три сторіччя пройшли в міжусобних військових конфліктах, що періодично повторюю-

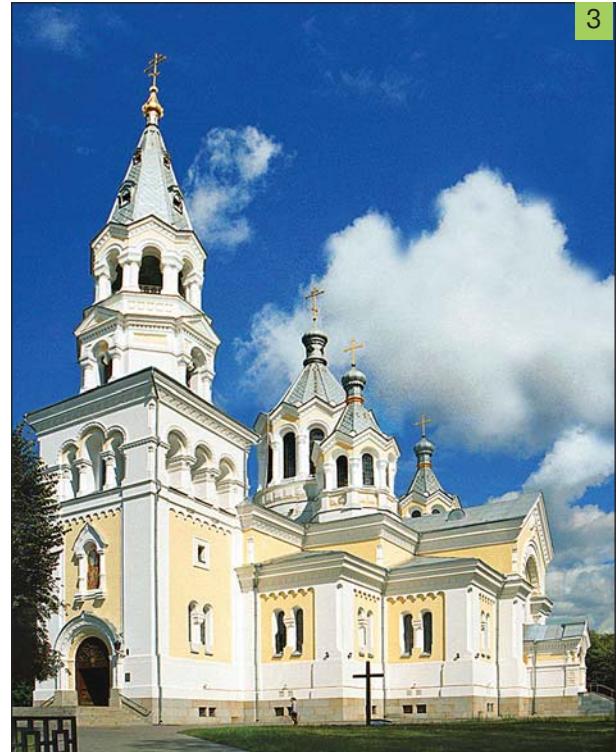
валися. Причинити їх змогла лише зовнішня загроза в особі хана Батия, орди якого прокотилися в 1240 р. цими землями, знищуючи міста та їхніх жителів. Понад сто років усе населення платило данину чужинцям, аж доки Литовське князівство в 1362 р. не відтіснило агресивних кочівників на схід. У 1471 р. остаточно ліквідувалося Київське князівство і територія сучасної області ввійшла до складу Київського воєводства — віддаленої провінції Литви. Домігшися лояльного відношення з боку Золотої Орди, Литовське князівство нажило нових ворогів: почалися спустошливи набіги кримських татар, котрі продовжувалися століттями. Після об'єднання Литви і Польщі і утворення Речі Посполитої в 1569 р. починається етап польського контролю над цією частиною України. Разом з польськими феодалами, які долучилися до литовських та місцевих, сюди прийшли представники католицької церкви. Спроби насадити католицизм або, у крайньому випадку, його варіант — уніатську церкву відбувалися на тлі тяжких умов існування корінного населення і призводили до періодичного спалаху невдоволень, що виливалися в акти непокори, бунти і повстання. Під час Визвольної війни українського народу в середині XVII ст. майже вся територія області контролювалася повстанцями, а від 1654 р. стала частиною гетьманської України, приєднаної до Московської держави. Житомирщина деякий час входила до складу Київського, Білоцерківського і Павлоцького полків, а понад десятка її міст мали статус сотенних. У результаті польсько-російської війни (1654—1667 рр.)

Річ Посполита більш ніж на століття повернула контроль над правобережною

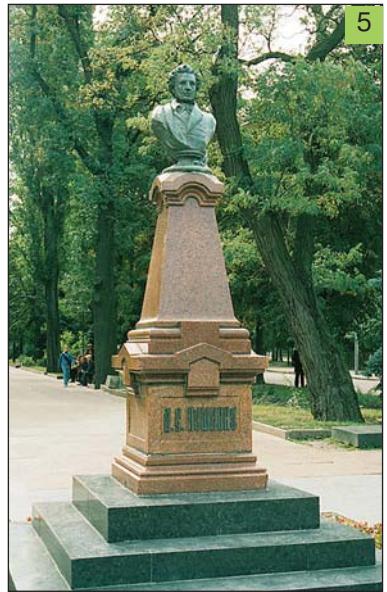
частиною Середнього Придніпров'я. Тільки після другого поділу Польщі в 1793 р. Житомирщина ввійшла до складу Російської імперії. Чотири роки поспіль вона була складовою частиною величезної Волинської губернії, що проіснувала з незначними трансформаціями до початку 20-х років ХХ ст.

У 1804 р. місто Житомир — найстаріше місто сучасної області, розташоване на скелястому лівому березі р. Тетерів, — було затверджене центром Волині. За легендою поселення тут почав дружинник київських князів у 884 р., але перша письмова згадка про Житомир датується лише 1305-им роком. Найбільшою спорудою міста в XVI—XVII ст. був дерев'яний замок-фортеця, розташований на високому березі у гирлі річки Кам'янки, навколо якого власне і формувалося місто. Найстарішою будівлею міста є келії єзуїтського монастиря (1724 р.), а найзначніші культові споруди — кафедральний костьол Святої Софії (1737—1751 рр.) і Свято-Преображенський собор

(1866—1874 рр.) [3]. До архітектурних пам'яток цивільного призначення відносяться будинок магістрату (XVIII ст.) і комплекс споруд поштової станції (середина XIX ст.). Своєрідною історичною пам'яткою є Соборна площа, композиційне рішення якої являє яскравий приклад забудови обласного центру в радянську епоху [4]. Найстаріший пам'ятник у місті встановлений Олек-

сандрю Пушкіну в 1899 р. [5]. Серед безлічі монументів минулого століття найпримітнішим є пам'ятник уродженцеві міста — творцеві радянського ракетобудування академіку Сергію Корольову [6]. З його ім'ям пов'язані також два з шести музеїв Житомира — меморіальний і унікальний для України Музей космонавтики ім. С. Корольова. Незвичайне приміщення займає Музей природи. Він розмістив свою експозицію під склепіннями Хрестовоздви-

женської церкви (XIX ст.) [7]. На західній окраїні Житомира розташоване одне із наймальовничіших місць обласного центру. Тут річище Тетерева стислося гранітними скелями Чацького і Чотирьох Братів у вузькому каньйоні, перетвореному на

сформувався ансамбль споруд монастиря босих кармелітів [9], що став однією із найукріплених

водосховище [8].

Найбільшим після обласного центру є місто Бердичів, розташоване на берегах р. Гнилоп'ять. Перша згадка про нього датується 1545-им роком. На протязі XVII—XVIII ст., за підтримки його володарів Тишкевичів, на крутому березі річки

фортець Європи [10]. Завдяки іконі Матері Божої Бердичівської, коронацію якої в 1753 р. дозволив Папа Римський Бенедикт XIV, монастир тривалий час був місцем паломництва усіх католиків. Після другого поділу Польщі і приєднання цих земель до Росії почався стрімкий розвиток міста. Бердичів опинився на схід-

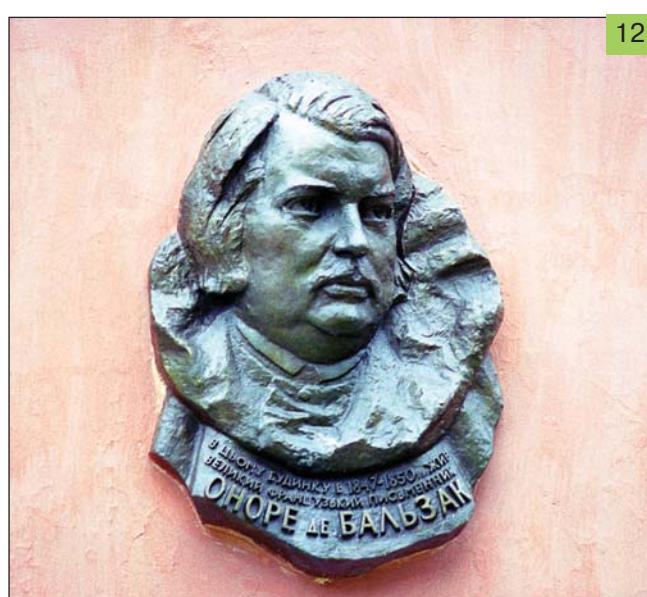
ному кордоні так званої "межі єврейської осілості", встановленої в 1791 р. Російською імперією. Це призвело до значного припливу сюди євреїв, які традиційно розгорнули бурхливу ремісничу і комерційну діяльність. До середини XIX ст. Бердичів отримав статус міста (1845 р.) і по чисельності населення зайняв 5 позицію в Україні, поступившись лише Києву, Харкову, Одесі і Миколаєву.

З Бердичевом пов'язана історія села Верхівня, яке в 1780 р. придбав **граф В. Ганський**, зробивши з нього родовий маєток. Він побудував тут розкішний **палац** [11] і невеличкий сімейний

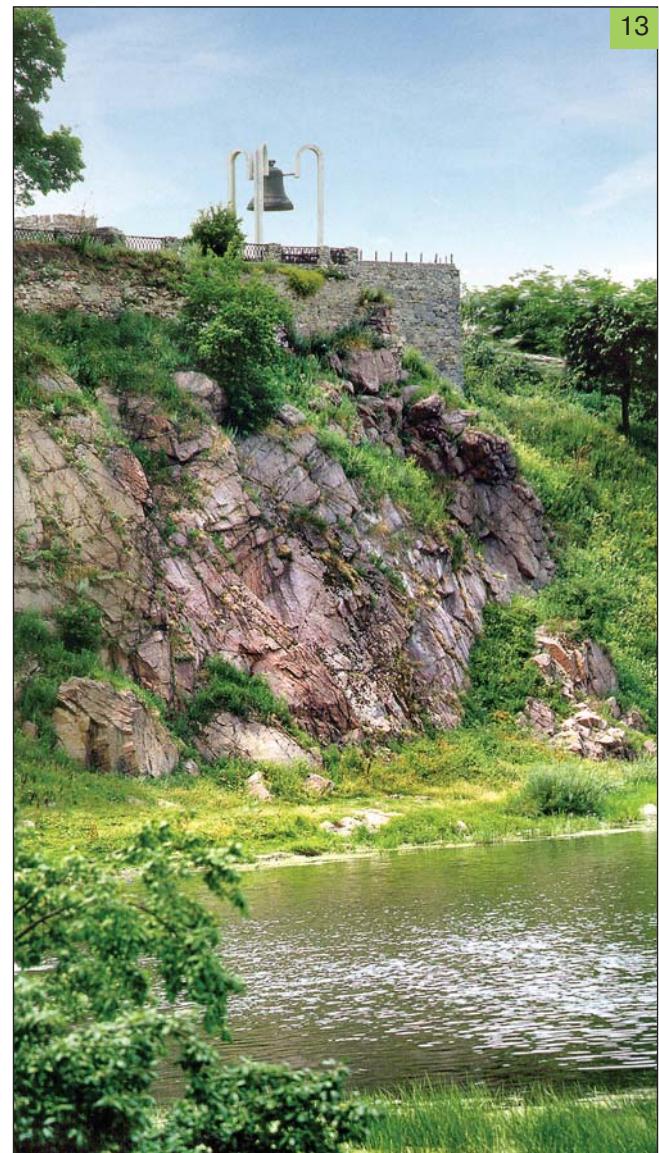
11

костьол (1810 р.) та створив класичний пейзажний парк. Під час відпочинку в Швейцарії 1833 року дружина графа Евеліна познайомилася з вісімнадцятою зіркою французької і світової літератури Оноре де Бальзаком. Закоханий письменник кілька разів перетинав майже всю Європу задля зустрічей з дамою свого серця у Верхівні, доки вони не обвінчалися в бердичівському костелі Святої Варвари в 1850 р. (після смерті чоловіка Евеліни) **Про цю романтичну пригоду Бальзака, пов'язану з Україною, нагадують меморіальна дошка** [12] на стіні палацу Ганських та розташований у ньому скромний музей письменника, відкритий у 1959 р.

12

Новоград-Волинський — старовинне місто краю, яке на межі XVIII-XIX ст.ст. навіть сперечалося з Житомиром за звання столиці Волинської губернії. Вперше Звягель (так місто називалося до 1796 р.) згадується в Іпатіївському літописі 1257 р. як місто Галицько-Волинського князівства. Від середини XIV ст. містом володіли князі Звягельські. На початку XVI ст. на високому крутому березі ріки Случ було збудовано **замок**, про який нині нагадують руїни і пам'ятний знак [13]. У 1806 р. у

13

Новограді-Волинському розташувалася штаб-квартира М. Кутузова, і з тих пір довгі роки завдяки близькості державного кордону (а згодом за традицією) в місті квартирували військові підрозділи, що не могло не позначитися на його зовнішньому вигляді. У Новограді-Волинському народилася Лариса Косач-Квітка (1871—1913) - видатна українська письменниця Леся Українка. Про цю подію нагадує **літературно-меморіальний музей і чудовий ліричний пам'ятник великій дочці України** [14].

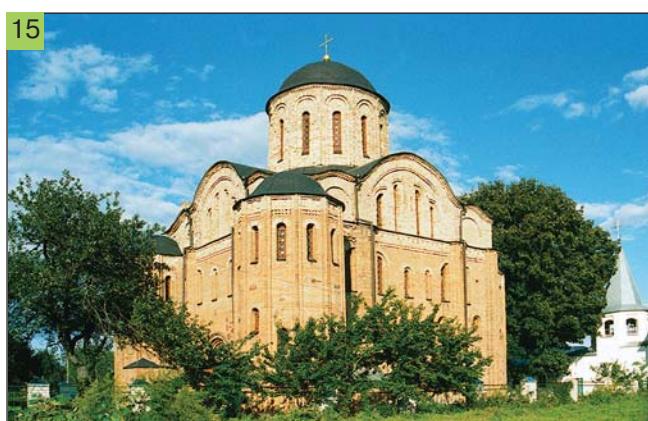
Місто Овруч — одне з найстаріших міст Північної України — розташоване на високому лі-

14

вому березі р. Норин. Першу літописну згадку про поселення Вручай датовано 977-им роком. Тут збереглася найдревніша архітектурна споруда області — церква Святого Василя [15]. Вона побу-

15

дована в XII ст. на місці дерев'яного храму, побудованого в 977 р. князем Володимиром Великим. Наприкінці XIX ст. визначна церква була майже зруйнована, але в 1908—1909 рр. за проектом архітектора А. Щусєва її повернули первозданий вигляд і відновили споруди одноіменного монастиря.

Селище Володарськ-Волинський розташоване у Житомирському Поліссі. У 1793 р. містечко, яке тоді називалося Горошки, було подароване імператрицею Катериною II відомому полководцеві Михайлу Кутузову. Він бував у своїй вотчині в 1802—1805 рр. і навіть налагодив тут виробництво ядер і гармат з місцевої болотної руди. Ще в 60-ті роки XIX ст. у районі містечка відкрили великі поклади кварцу і лабрадориту, але розробка їх почалася тільки в радянські часи. У Володарську-Волинському розташований єдиний у країні **Музей дорогоцінного і декоративного каміння Міністерства фінансів України** [16]. Мінералогічна колекція музею заснована в 1951 р. і базується на зразках Волинського родовища моріону, одного з

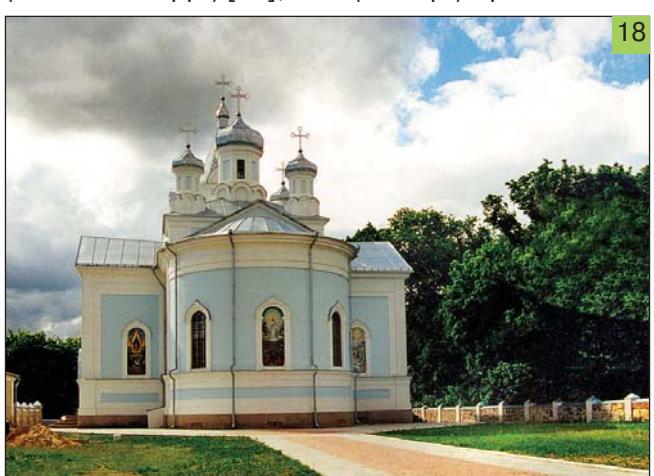
унікальних покладів дорогоцінного каміння у світі. Експозиція музею, розміщена в трьох залах, включає понад 1 500 експонатів дорогоцінних і декоративних каменів [17] і виробів із них.

16

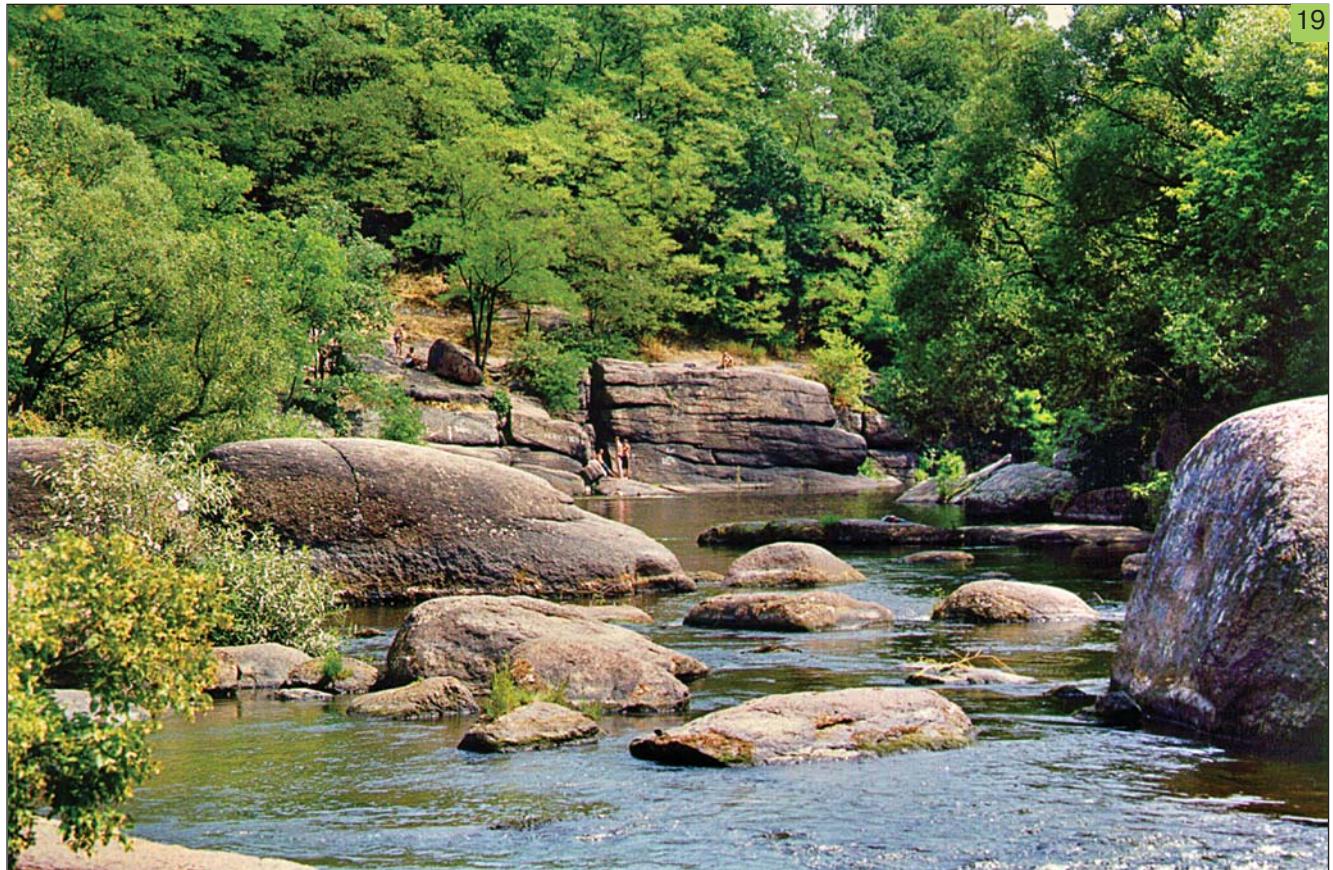

Біля невеличкого села Тригір'я на правому скелястому березі р. Тетерів, у густому дубовому лісі вдалині від людей у 1583 р. було засновано Тригорський Спасо-Преображенський-Чуднівський чоловічий православний монастир. Це один із найкомпактніших і затишних монастирів, що збереглися в Україні. У його композицію входить невелика лаконічна **Преображенська церква** (1854—1873 рр.) [18], келії (1782 р.) і фантастично

17

мальовнича навколоцінна природа. Більша частина глибокого каньйону Тетереву, пробитого рікою в гранітних породах, нині зайнята створеним в 1970-ті роки водосховищем.

20

Мандруючи Житомирщиною, можна ознайомитися з пам'ятками на будь-який смак. У Коростені зберігаються найдавніші монументи України — геологічні. У затишному міському парку в долині річки Уж працьовита вода вигадливо обточила скелі та величезні брили в гранітах, яким майже 2 млрд. років, і створила надзвичайно мальовничий кам'яний хаос [19]. Деякі, найбільш виразні гранітні утворення, одержали власні назви: Купальня княгині Ольги [20], Гіантські казани, Баранячі чола. У селах Краївщина і Кам'яний Брід збереглися дерев'яні церкви XVII ст., а в Івниці і

Новій Чорторії милують oko чудові старі парки і палацові споруди. Село Кодня стало символом скорботи і пам'яті про волелюбних і непокірливих синів українського народу. Тут шанують пам'ять близько 3 тисяч учасників народного повстання "Коліївщина", жорстоко страчених і похованіх у козацькому кургані-могилі [21] на околиці села.

